

УДК 342.716+342.41

Веклич В.О.,

асистент

Київського національного університету харчових технологій

**Роль конституційного механізму
забезпечення й захисту прав і свобод людини і громадянина
у розбудові правової, демократичної, соціально-орієнтованої держави
з широко розгалуженими інститутами громадянського суспільства**

Анотація. В статті, в контексті сучасного концептуального розвитку вітчизняної та зарубіжної правової доктрини, досліджується роль конституційного механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина у розбудові правової, демократичної, соціально-орієнтованої держави з широко розгалуженими інститутами громадянського суспільства

Ключові слова: права і свободи людини, забезпечення, конституція, конституційний механізм, правова держава, державотворення.

Роль конституционного механизма обеспечения и защиты прав и свобод человека и гражданина в развитии правового, демократического, социально ориентированного государства с широко разветвленными институтами гражданского общества

Аннотация. В статье исследуется роль конституционного механизма обеспечения прав и свобод человека и гражданина в процессе строительства современной государственности, которую может быть принято всеми представителями различных правовых подходов в отечественной и зарубежной правовой доктрине.

Ключевые слова: права и свободы человека, обеспечения, конституция, конституционный механизм, правовое государство.

The role of the constitutional mechanism of ensuring of human and citizen's rights in the development of legal, democratic, socially-oriented state with widely branched institutions of civil society

Annotation. Author examines the role of the constitutional mechanism of ensuring of human and citizen's rights in the modern state, which can be seen in general terms in domestic and foreign legal doctrine.

Keywords: human rights, freedom, security, constitution, constitutional mechanism, rule of law, state.

Постановка проблеми.

Досвід людської спільноти переконує - становлення та розвиток кожної із вірцево визнаних демократичних країн світу постійно перебуває в стані громадського пошуку оптимальної моделі взаємовідносин влади і особи. Обов'язково враховуючої принцип формальної правової рівності і на цій підставі здатної ефективно та безконфліктно вирішувати нагальні питання суспільного буття. Науково-теоретично обґрунтована можливість її реального встановлення «фактично стало найважливішим історичним проривом до свободи, права, нового етапу розвитку державності – правової держави» [1, с.46]. Життєздатність такої держави найперше об'єктивується у науковій думці зі ступенем відтворення у повсякденності ліберальної доктрини прав людини з її стержневими принципами свободи, невід'ємності, невідчужуваності прав людини і громадянина.

Закріплення цих гуманістичних положень у найвищому правовому документі країни – конституції, є наріжним каменем сучасного державотворення. Як наслідок, суттєво нового змісту набувають розуміння значення і роль конституції: - не тільки як простого закріплення обмеження свавілля, втручання держави в царину людської свободи, а у більш ширшому і глибиннішому вимірі – забезпеченні цивілізованого способу людського буття, усвідомлення прав і свобод людини як «підвалин справедливості, миру та безпеки для всього світового співтовариства» [2, с. 178]. Поступовий, впродовж тривалого часу, науковий пошук віднайшов для цього найкращий інструмент -

конституційний механізм забезпечення й захист прав і свобод людини і громадянина. Вивчення його щодо умов сучасного правового розвитку, здатність наукового обґрунтування та прогнозування наразі стануть в нагоді у проведенні політичної, правової реформи, нададуть нової якості у діяльності органів державної влади.

Аналіз досліджень і публікацій.

У вітчизняній науковій літературі, пануючою є думка, що потреба у державно – правовому забезпеченні й захисті прав і свобод людини і громадянина, в першу чергу виникає на підставі більш складного характеру і складнішої структури економічних взаємостосунків, які супроводжують процес приватизації суспільної і державної власності. Значне розширення кола людей, які отримали в своє розпорядження різні форми і види власності, що потребують необхідної правової охорони і захисту, у рази, порівняно з недалеким минулим, збільшило кількість конфліктів та суспільних суперечок. На їх тлі одночасне визнання цінності, недоторканості людини, охорони її достоїнства, комунікацій разом з ліквідацією низки соціальних контролюючих інститутів, які сприяли реалізації прав, зумовили особливу суспільну вагу юридичних форм забезпечення, охорони і захисту прав і свобод. Домінуючі до цього патерналістичні настрої і стосунки поступово повинні поступитися абсолютно правовим і гуманістичним формам і методам узгодження суперечливих інтересів.

Втім, маємо зазначити, що не зважаючи на особливу потребу та актуальність окресленого нами питання, до цього ще часу відсутні комплексні наукові дослідження, які були б присвячені феномену правової діяльності держави з забезпечення й захисту прав і свобод людини і громадянина. Окремі її аспекти, і найбільш затребуваному, - у аспекті становлення та розвитку конституційного механізму, досліджувалися у працях таких науковців як: В. Авер'янов, М. Антонович, В. Бабкін, Л. Беломестних, О. Білоскурська, С. Бобровник, О. Варич, М. Вітрук, К. Волинка, Л. Глухарева, Р. Гринюк, А. Заєць, О. Зайчук, О. Кіндратець, В. Козаков, М. Козюбра, А. Колодій, Ж. -

П. Коста, Ю. Кравченко, К. Левченко, В. Лозанський, О. Лукашева, І. Магновський, А. Малько, М. Марченко, Д. Мутагіров, В. Назаров, О. Наливайко, А. Олійник, Н. Оніщенко, В. Погорілко, Т. Присяжнюк, О. Пушкіна, П. Рабінович, В. Радзієвська, Є. Романенко, І. Рудкевич, К. Степаненко, В. Тимошенко, В. Тихий, Ю. Тодика, Н. Толкачова, О. Турута, М. Хавронюк, З. Чуйко, В. Шаповал, Ю. Шемшученко та інш. У цьому розгляді їх напрацювання були взяті нами за основу відповідної методологічної бази.

Формулювання цілей статті.

Висвітлити найбільш суттєве правове визначення ролі та необхідності становлення конституційного механізму у розв'язанні сучасних проблем забезпечення прав і свобод людини і громадянина, розбудови України як правової, демократичної, соціально-орієнтованої держави з широко розгалуженими інститутами громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Наразі не існує єдино сприйнятої наукової думки щодо практичного відтворення ролі конституційного механізму забезпечення й захисту прав і свобод людини і громадянина у житті суспільства. Як з позицій його назви, так і зі змісту та суті. Розглянемо декілька думок, що є авторитетними у правничих колах. Так, О. Скакун в першу чергу звертає увагу на його соціальну роль, що проявляється системою «заходів по створенню умов для здійснення основних прав і свобод людини, похідних від її гідності», які є складовими процесу «забезпечення прав людини можливий у сукупності зі сприятливими зовнішніми умовами – системою загальносоціальних і юридичних, внутрішньодержавних і міжнародних гарантій» [3, с.229]. М. Вітрук, відтворюючи його роль, надав перевагу правовому регулюванню «суспільних відносин, зокрема, такого його аспекту, як реалізація правових норм» [4, с.331]. І, взагалі, не вживає таке поняття як механізм, користується терміном «процедурно – правовий порядок реалізації прав, свобод і обов'язків особи» [4, 343]. В. Тимошенко, найважливіше вбачаючи законність як мету правової держави, відводить йому провідне місце зі «створення умов для... здійснення»

прав і свобод заходами, які включають «такі напрямки державної діяльності: сприяння реалізації прав і свобод людини (шляхом позитивного впливу на формування їх загальносоціальних гарантій); охорона прав і свобод людини (шляхом вжиття заходів, зокрема юридичних, для запобігання, профілактики порушень прав і свобод людини); захист прав і свобод людини (відновлення порушеного правомірного стану, притягнення порушників до юридичної відповідальності)». У такому разі, механізм, набувши свого законодавчого вираження, задля одержання правами, свободами і обов'язками людини і громадянина додаткової «енергії» має вирішувати проблему «повного і всебічного правового регулювання суспільних відносин, що виникають у цій сфері на основі чинної системи законодавства, яка має виходити, насамперед, з інтересів людини» [5, с.152-155]. Т. Чепульченко, відтворюючи таку правову категорію як «дія права» в правовій державі, механізму реалізації прав і свобод людини надає «ключового значення» [6, с.195-198]. О. Зайчук та Н. Оніщенко відводять йому таке ж провідне місце саме у зв'язку зі: - створенням механізмів та процедур, що мають гарантувати суб'єктивні права на основі об'єктивного, заснованого на праві, порядку державної діяльності; - створенням такого механізму взаємодії держави і влади, за якого людина є рівноправним партнером держави; - підвищенням ролі держави як засобу забезпечення загальносоціальних функцій у суспільстві [7, с. 112].

Серед інших думок, особливо вагомою, ще з радянських часів, лишається наукова позиція Ф. Рудинського, який, завдяки дослідженню структури внутрішньої будови механізму, особливостей стадій, рівнів, функцій і форм, надав йому універсальної ролі. Визначається вона цілісною і динамічною системою «умов реалізації і засобів захисту...прав» [8, с. 106-107]. Кожна із наведених нами думок є свідченням не тільки багатоманітності поглядів та підходів у цьому питанні. Найбільш вони відтворюють системну та спрямовуючу роль конституційного механізму забезпечення й захисту прав і свобод людини і громадянина у житті суспільства.

У цьому сенсі цілком справедливим є твердження, «що в Україні існує конституційний механізм забезпечення реалізації свободи людини» [9, с.393]. Під ним «розуміється вся сукупність конституційних елементів, за допомогою яких в умовах додержання законності, з позицій гуманізму і соціальної справедливості кожною людиною і громадянином України здійснюються його конституційні права, свободи та обов'язки, знешкоджуються ті негативні умови, які можуть завдати шкоди їх практичній реалізації». Як базові, можливо виділити такі його складові елементи: «а) конституційні норми, які закріплюють права, свободи та обов'язки; б) самі конституційні права та свободи, їх зміст та структура; в) конституційні обов'язки; г) гарантії їх реалізації; д) юридична діяльність, яка складає саму суть реалізації; е) законність і правосвідомість людини і громадянина, яка забезпечує правильне розуміння ними своїх конституційних прав, свобод та обов'язків і кожного права окремо, шляхів їх реалізації; є) стадії реалізації кожного конкретного конституційного права» [10, с.259].

Дослідниками при визначенні зазначеного нами механізму найбільш часто використовуються такі поняття, як: «механізм правового регулювання», «механізм реалізації суб'єктивних прав і свобод», «механізм реалізації конституційних свобод», «механізм забезпечення реалізації конституційних свобод». Головною їх спільною рисою є - вони відтворюють дію права і реалізацію права. При дії об'єктивного права в суспільстві задіяні усі форми правового впливу (соціальний, інформаційний, психологічний, юридичний). Втілюються заборонні, зобов'язуючі та уповноважуючі норми, регулятивна, охоронна функція та юридичні форми реалізації: додержання, виконання, використання і застосування. Відтак, зважаючи, що змістом конституційних свобод є сукупність елементів, які «визначають можливість конкретної поведінки індивіда, його вимоги, домагання та користування щодо конституційних благ, реалізуються ним без втручання з боку держави, її органів, посадових і службових осіб, громади, органів, посадових і службових осіб місцевого самоврядування, інших суб'єктів громадянського суспільства та

гарантуються ними» [9, с.149], а змістом цілої низки прав людини є встановлені державно-правові процедури, що підлягають впливу механізму правового регулювання, існує необхідність розмежування цих понять.

Зазначене розмежування найбільш постає у випадку уповноваження. У процесі реалізації суб'єктивного права чи свободи, коли сам суб'єкт вирішує задіювати йому механізм реалізації свого права чи ні, який включає в себе правові норми та акти, юридично значущу діяльність суб'єктів, а також стадії реалізації суб'єктивного права. Цим зумовлюється необхідність існування механізму реалізації суб'єктивних прав, свобод і обов'язків людини і громадянина. Але реалізація норми прав не тотожна реалізації суб'єктивних прав, а механізм правового регулювання не тотожний механізму реалізації суб'єктивних прав, свобод і обов'язків людини і громадянина. Повинна розглядатися вища ступінь. Реалізація суб'єктивного права і свободи передбачає втілення закріплених нормою права соціальних цінностей в життя і включає в себе категорії забезпечення, гарантування та його здійснення. Це є можливим лише за умови прояву єдності правових засобів. Таку єдність здатен встановити лише конституційний механізм забезпечення й захисту за допомогою якого виконуються обов'язки і матеріалізуються права, свободи людини і громадянина. Звідси найнагальніше його завдання, - «створення сприятливих умов, охорона, захист суб'єктивного права від правопорушення, відновлення порушеного права компетентними державними органами чи органами місцевого самоврядування, їх посадовими або службовими особами та об'єднаннями громадян шляхом здійснення матеріальних і процесуальних засобів»[9, с.149 - 190]. Для кожної окремої особи у дії і реалізації права важливим є її результуючий наслідок, сприйняття права як системи умов і засобів реалізації суб'єктивних можливостей щодо їх охорони, захисту і відновлення шляхом застосування компетентними міжнародними, національними та органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, їх посадовими і службовими особами матеріальних і процесуальних норм міжнародного та вітчизняного права. Відтак, на підставі закріплення і

визначення Конституцією України людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканості і безпеки як найвищої соціальної цінності [11, с.15] його роль у суспільстві полягає у забезпеченні створення умов та найвищої в країні гарантії щодо здійснення людиною конституційних свобод.

Суттєвий зміст цієї ролі можливо відтворити лише завдяки динамічного взаємозв'язку «норм та інститутів конституційного права, які характеризують формальний і матеріальний зміст прав людини в їх взаємодії, а також встановлюють базові принципи організації та функціонування органів державної влади в частині сприяння реалізації і захисту прав і свобод людини і громадянина, визначених Конституцією та імplementованими в систему національного законодавства нормами міжнародного права» [13, с.8]. Процес же конституційного забезпечення доцільно розуміти як систему передбачених Конституцією державних заходів, гарантій, засобів та механізмів, що знаходять своє втілення в діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування і є спрямованими на сприяння реалізації та захисту прав та свобод людини і громадянина, які встановлені Конституцією України.

Маємо уточнити коло таких державних органів. До його переліку слід віднести: Верховну Раду, її комітети та Уповноваженого з прав людини, Президента України, органи виконавчої влади (національні – Кабінет Міністрів України; центральні – міністерства, державні комітети (служби), органи виконавчої влади зі спеціальним статусом; місцеві – Раду Міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, міські, районні державні адміністрації, територіальні управління і відділи і інш.), органи правосуддя (Конституційний Суд України, суди загальної юрисдикції), правоохоронні органи (прокуратури, служби безпеки, внутрішніх справ, митної служби, охорони державного кордону, державної податкової служби, виконання покарань та інш.). Вони утворюють не тільки головну ланку системи державного управління, а й центральне і спрямовуюче ядро органів у країні, що мають відповідати за функціонування національного конституційного механізму забезпечення й захисту прав і свобод людини і громадянина. Поряд з наявними в державі

матеріальними та іншими ресурсами, стан їх взаємодії найбільш суттєво відповідає за ефективність його дії, спрямовуючу, регулюючу та охоронну роль в житті суспільства. До речі, нами вбачається, що рівень цієї ефективності визначається присутністю у їх колі та відповідною діяльністю у цьому напрямку Конституційного Суду. «Це єдиний орган конституційної юрисдикції, що здійснює свою організаційну діяльність у відповідності з діючим законодавством та організаційно – правовими актами, які ним приймаються щодо забезпечення» конституційних прав, свобод і обов'язків людини і громадянина. І в цьому напрямку він не може «виходити за межі своєї діяльності і не підміняє діяльність інших органів правосуддя» [9, с.385]. Завдяки суду конституційний механізм відіграє надзвичайно важливу роль гаранта справедливості на найвищому рівні її втілення.

Загалом спрямовуюча роль конституційного механізму, може бути відтворена у послідовності з самого факту виникнення необхідності законодавчо приділити увагу проблемі, що постала (чи має постати), її фіксації та визначенні способу, напрямку розвитку її законодавчого вирішення. Схематично так: Конституція України та міжнародно – правові акти з питань прав людини визнані в Україні і імplementовані у вітчизняне законодавство (визнання, фіксація проблеми) – закони (первинна деталізація, або ж встановлення механізму забезпечення того чи іншого права, розширення свобод чи встановлення обмежень) – підзаконні правові акти, що устанавлюються органами законодавчої влади України, органами і посадовими особами виконавчої, судової, контрольно-наглядової влади, а також органами і посадовими особами місцевого самоврядування і об'єднаннями громадян (більш конкретна, або ж остаточна деталізація і конкретне вирішення забезпечення реалізації того чи іншого конкретного права). Таким чином механізм забезпечення й захисту в конструкції правотворчого та законодавчого процесу регулює, щоб на кожному його рівні всі законні акти (як і закони) деталізуючи та конкретизуючи встановлюваний в державі механізм забезпечення права чи свободи чітко відповідали вимогам Конституції України,

не спотворювали додатковими, не передбаченими конституцією нормами первинний конституційний задум і сенс.

Але ця царина правових відносин в нашій країні не є достатньо визначеною. У великій мірі в ній панує юридична безвідповідальність, що значно обмежує права людини. Загалом у країнах розвиненої демократії у цій сфері діють спеціальні закони, такі як «Про нормативно – правові акти» та інші. В правничих колах існують думки, що «було б демократичніше усі обмеження сконцентрувати в одному законі України» [9, с.258-259]. Також існують дві групи причин, що сповільнюють спрямовуючу дію механізму. Першу з них «можна визначити як «юридичні причини». ...мова ведеться в першу чергу про рівень сформованості системи законодавства, яка б створила та запровадила реальні механізми забезпечення особистих прав людини, а також сприяла формуванню ефективного контролю за їх дотриманням» [12, с.115]. Необхідно систематизувати значний масив винятків, в основному зосереджений на рівні нормативно – правових підзаконних актів. Його існування цілком на законних підставах дозволяє представникам влади порушувати визначені конституцією основні права людини.

Інша група причин зумовлюється з неспроможності держави забезпечити, якщо не ефективно то хоч би достатньо прозору і зрозумілу для суспільства, згідно з реально існуючим станом матеріальних та інших ресурсів, державницьку політику в політичній, економічній та соціальній сфері. Саме з цих обставин держава у більшій мірі створює для себе такі умови, що призводять до її нездатності, відповідно до наявних у своєму активі засобів (матеріальних, культурних, моральних інш.), забезпечити адекватний рівень реалізації людиною своїх прав, особливо загальносоціального характеру [12, с.116].

Питання подолання зазначених причин потребує певного методологічно теоретичного вирішення. До цього часу місце і роль конституційного механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина у масовій свідомості в основному об'єктивується з громадським правозахисним рухом. А

це значно звужує розуміння прав людини і здебільш асоціюється з їх охороною та захистом. В такому разі проблема в основному зводиться до розгляду державної правоохоронної діяльності. На сьогоднішній день людина у своєму арсеналі прав має вже чотири покоління прав і їх кількість має тенденцію до розширення та більш багатограннішого прояву їх структурно – функціональних властивостей [13]. У людини весь час зростають як можливості так і розширюється її інструментальна база щодо задоволення виникаючих потреб. В інтересах людини, а це є і інтересом держави (в її сенсі як первинного договору), щоб цей інструментарій використовувався і при цьому мав творчий і корисний характер. В цьому напрямку суспільство потребує глибоких наукових досліджень, аби визначити, щоб конституційний механізм забезпечення й захисту прав і свобод людини і громадянина, як інтегруючий та функціонально – системний елемент суспільства, окрім гарантування сталого розвитку, забезпечував і оптимальний баланс у співіснуванні людини і держави у площині «сильна особа – сильна держава».

Таким чином, роль конституційного механізму забезпечення й захисту прав і свобод людини і громадянина, можемо розглядати і як інструмент державницької політики, що «постає в формі системи цілеспрямованих заходів, що ставлять на меті розв’язання тих чи інших суспільних проблем, задоволення суспільних інтересів, гарантування прав і свобод людини і громадянина, забезпечення стабільності конституційного, економічного, правового, політичного ладу країни» [12, с.337]. Практичний досвід вітчизняної правотворчої діяльності свідчить, що даний механізм в якості політичного інструменту, незважаючи на часті зміни урядів, поперемінний прихід до влади партій з досить гострими і непримиримими до своїх політичних опонентів поглядами, спроможний витримувати суспільне перенавантаження гальмуючими демократичні перетворення процесами.

Відтак, конституційний механізм забезпечення прав і свобод людини і громадянина виконує гарантуючу роль розвитку у країні демократії. Щодо цього, ще свого часу А. Лінкольн визначив демократію як «управління народом

силами свого народу», яке Д. Зеркін, вважає одним із найкращих і по сьогодні [14, с.186]. Існує безліч сучасних її визначень. Таких, як політична організація суспільства, що визнає народ джерелом влади та його право участі у вирішенні державних справ [15, с.81], як організацію і функціонування влади [16, с.223], як система «інститутів і процедур, в рамках якої громадяни через гарантоване право вибору обирають владу, а всі права меншин поважаються», а самообмеження свобод відбувається «відповідно до принципів правової держави і конституції» [17, с.5] та інші. Загалом вони відображають сутність вільного політичного ринку, гарантію громадянину на участь в управлінні справам держави [18, с.283] і завдяки конституційного механізму забезпечення й захисту прав і свобод людини і громадянина, його правовим інструментам відбуваються суспільно необхідні демократичні перетворення, задовольняються потреби громадян та держави.

Висновки.

Зважаючи на загально усталене визнання конституції як фундаментального права суспільства [19, с.127], підсумовуючи розгляд можемо стверджувати:

- що конституційний механізм забезпечення й захисту прав і свобод людини і громадянина є результатом дії права суспільства;
- він є фундаментом демократичної, соціальної та правової державотворчості, основою якого є система прав, свобод і обов'язків людини і громадянина;
- основними елементами механізму є міжнародні акти з прав людини та національне законодавство, інституційно-процедурні державні механізми забезпечення своєчасного гарантування та здійснення прав і свобод людини і громадянина, інституційно-процедурні державні механізми регулювання і забезпечення безконфліктного користування і використання прав і свобод людини і громадянина в інтересах задоволення взаємно необхідних, корисних і законно-справедливих потреб індивідів, суспільства і держави, системи загально визнаних, гуманістично утверджуючих правових орієнтирів і

цінностей, які визначають взаємовідносини держави з людиною і громадянином і слугують відправним пунктом для виконання всіх її функцій.

Під забезпеченням прав і свобод людини і громадянина у визначенні механізму, доцільно розуміти процедурно-правові відносини, на терені яких відбувається правове облаштування державницько-незалежного і законно-справедливого життя суспільства, у спосіб його демократичного, соціального і правового розвитку, визнання забезпечення пріоритету загальнолюдських цінностей. Їх змістом є юридичні заходи спрямування, моніторингу, задіяння правових механізмів заохочення, відповідальності та контролю, розробки та впровадження механізму спонукання та сприяння людини у її діях щодо прояву громадянської позиції, усвідомленні необхідності розбудови громадянського суспільства. Ефективність цих заходів є показником рівня забезпеченості людини правами та свободами, оптимальності визначення її правових обов'язків.

Загалом конституційний механізм відтворює такі природно - об'єктивні і суспільно необхідні сегменти:

а) формування конституційної системи прав і свобод людини і громадянина (юридичне унормування та змістовне визначення конкретних прав і свобод у Конституції, законах, підзаконних нормативно-правових актах, інструкціях, положеннях і т. інш.);

б) організаційне формування державних інституційно-процедурних механізмів забезпечення прав і свобод людини і громадянина у відповідності з їх класифікаційними напрямками;

в) формування і забезпечення розвитку системи загальноновизнаних, гуманістично утверджуючих суспільно-державних правових орієнтирів і цінностей (до якої можливо вживати такі поняття як «мета», «ціль», «стратегія», «тактика», «народ», «ідея», «громадянська позиція», «громадянське суспільство» і т. інш.).

Таке розуміння конституційного механізму забезпечення й захисту прав і свобод людини і громадянина, на нашу думку, визначає йому на

доктринальному рівні роль суспільного каталізатору, який не усуває соціальну боротьбу, релігійні, класові відмінності, тощо, а створює для них законні можливості, визначає шляхи і сприяє вирішенню по суті всіх суспільних питань.

Література.

1. Общая теория прав человека [Текст] / [Лукашева Е. А., Карташкин В. А., Колесова Н. С., Ларин А. М. и др.] РАН; Институт государства и права (Москва). — М.: Норма, 1996. — 520 с. — ISBN 5-89123-030-5.
2. *Тихий, В. П.* Актуальні проблеми утвердження і забезпечення прав та свобод людини [Текст] / В. П. Тихий // Держава і права у світлі сучасної юридичної думки: Збірник наукових праць на пошану академіка Юрія Сергійовича Шемшученко. До 75-річчя від дня народження / [Ред. колегія: Андрійко О.Ф., Горбатенко В.П., Денисов В.Н., Костенко О.М. і інш.] — К.: Видавництво «Юридична думка», 2010. — 456 с.- ISBN 978-966-8602-86-3
3. *Скакун, О. Ф.* Теорія держави і права (енциклопедичний курс) [Текст]: підручник / О. Ф. Скакун. - Х.: Еспада, 2006. - 776 с. - ISBN 966-7870-96-0.
4. *Витрук, Н. В.* Общая теория правового положения личности [Текст] / Н. В. Витрук. — М.: Норма, 2008. — 448 с — ISBN 978-5-468-001*62-2
5. *Тимошенко, В.І.* Забезпечення законності як мета держави у сфері прав, свобод та обов'язків людини і громадянина [Текст] / В. І. Тимошенко // Законність: теоретико-правові проблеми дослідження та впровадження./ Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Київський ун-т права. — К.: ЮСТІНІАН, 2004. — 216с. - ISBN 966-8257-07-3
6. Дія права: інтегративний аспект [Текст]: монографія / Ю. С. Шемшученко [та ін.]; відп. ред. Н. М. Оніщенко; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького / Оніщенко (Відп. ред.). — К.: Юридична думка, 2010. — 359 с. — ISBN 978-966-8602-79-5.
7. Теорія держави і права [Текст]. [Академічний курс]: [Підручник] / [За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко]. О.В. Зайчук (відп.ред.). — К. : Юрінком Інтер, 2006. — 685с. — Бібліогр.: с. 648-661. — ISBN 966-667-212-X.
8. *Рудинский, Ф. М.* Структура механизма гарантий прав человека [Текст] / Ф. М. Рудинский // Наука прав человека и проблемы конституционного права [труды разных лет]. - Москва. ТФ «Мир», 2006 -1234 с.- [С.106-108] – ISBN 5-91158-007-1
9. *Олійник, А. Ю.* Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини громадянина в Україні [Текст]: Монографія / А. Ю. Олійник. – К.: Алерта. КНТ, Центр навчальної літератури, 2008. – 472 с. – ISBN 978-966-8533-63-1(Алерта) ISBN 978-966-373-350-0(КНТ) ISBN 978-966-364-571-1(Центр навчальної літератури)
10. *Колодій, А. М.* Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні [Текст]: підруч. для студ. ВНЗ та працівників місцевого самоврядування / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. — К.: «Правова єдність», всеукраїнська асоціація видавців, 2008. — 350с.— Бібліогр.: с. 342-347 (71 назва). — ISBN 978-966-8533*-72-3 (Алерта). — ISBN 978-966-3*73-378-4 (КНТ) ; 978-9*66-364-596-4 (ЦУЛ)*.
11. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. [Текст] // Відомості Верховної Ради України - офіційне видання від 23.07.1996 – 1996 р. – № 30, ст. 141; (Офіційний вісник України офіційне видання від 01.10.2010 - 2010 р., / № 72/1 Спеціальний випуск /, стор. 15, стаття 2598)
12. *Пушкіна, О. В.* Конституційний механізм забезпечення прав людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики: дисертація... докт. юрид. наук: 12.00.02 / Пушкіна Олена Вікторівна; Національний університет «Острозька Академія» – Острог, 2008. – 457 с.
13. *Пушкіна, О. В.* Конституційний механізм забезпечення прав людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики [Текст]: автореф. дис... докт. юрид. наук: 12.00.02 /

- Пушкіна О.В.; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2008. – 38 с.
14. *Зеркин, Д. П.* Основы политологии [Текст]: Курс лекций / Д. П. Зеркин. [2-е изд. доп.] – Ростов н/Д.: «Феникс», 1999. – 573 с. - ISBN 5-85880-292-3
15. *Рудич, Ф. М.* Політологія [Текст]: [Курс лекцій]: [Навч. посіб. для студ. вищих закл. освіти] / Ф. М. Рудич; Інститут політичних та етнонаціональних досліджень НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. — К., 2000. — 196 с. — ISBN 966-02-1723-4.
16. *Рябов, С. Г.* Політологічна теорія держави [Текст] / С. Г. Рябов; Міжнародний фонд «Відродження». — К.: Тандем, 1996. — 239с. — (Програма «Трансформація гуманітарної освіти в Україні»). — ISBN 5-11-022546-6.
17. Демократическое правовое государство и гражданское общество в странах Центрально-Восточной Европы [Текст]. – М.: Наука, 2005. – 184 с.- ISBN 5-02-033603-3
18. *Соловьев, А. И.* Политология: Политическая теория, политические технологи [Текст] / А. И. Соловьев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Аспект Пресс, 2008. – 574 с. - ISBN 5-7567-0522-5
19. *Шевчук, С.* Основи конституційної юриспруденції[Текст] [Навч. посіб.] / С. Шевчук. – Х.: Консум, 2002. — 394с. — ISBN 966-7920-26-7.